

הסתה

"כִּי יִסִּיתֶךָ אַחִיךָ בְּאֶמְךָ אֲרִבְנֶךָ אֲרִבְתֶּךָ או אֶשֶׁת חֵיקֶךָ או רֵעֶךָ אֲשֶׁר קִנְפִּשְׁךָ בְּסִתְרֵךָ לֵאמֹר גִּלְכָה וְנַעֲבָדְךָ אֱלֹהִים אַחֲרַיִם אֲשֶׁר לֹא יִדְעֶתָ אֶתָּה וְאַבְתִּיךָ" (דברים יג, ז). עונשו של המסית לעבודה זרה חמור. אין מהפכים בזכותו, והוא נהרג בסקילה. חז"ל הסבו את השומת לבנו להיבט נוסף הטמון בפסוק העוסק בעצם מעשה ההסתה עצמו, דמותו של המסית ואולי גם של המוסת:

א"ר יוחנן משום ר' ישמעאל: רמז ליחוד מן התורה מנין? שנאמר: כי יסיתך אחיך בן אמך, וכי בן אם מסית, בן אב אינו מסית? אלא לומר לך: בן מתייחד עם אמו, ואסור להתייחד עם כל עריות שבתורה (בבלי, קידושין, פ, ב).

ר' ישמעאל מסמך את איסור ייחוד לפסוק בעניין מסית במעשה דרשה תמוה שאינו מתיישב עם הפשט. ר' ישמעאל לומד מן הפסוק שבן מותר להתייחד עם אמו. לצורך כך הוא מפצל את המושג 'בן אמך' לשתי דמויות: בן ואם. וגוזר איסור ייחוד בין אנשים האסורים זה על זה בעריות למעט חריגים. הסיבה שר' ישמעאל דורש את איסור ייחוד מן הפסוק הזה, נובעת ככל הנראה מכך שהפסוק כרוך הסתה בקרבת משפחה. ובאמת, אין סיבה נראית לעין לקשור את הדברים אלא אם נאמר שהאינטימיות שנוצרת בין בני משפחה יכולה להוות סיכון רעיוני רוחני.

הבבלי בחולין הולך בדרך דומה ומבהיר שהסתה נעשית לא באמצעות דיבור בלבד, אלא באמצעות אכילה ושתייה (חולין, ד, ב). סוגיה זו חוברת לסוגיה ממסכת קידושין להשלמת התמונה שלפיה הסתה כוללת או נובעת מקשר אישי חברי וידידותי.

הסוגיה בקידושין מדגישה את הקירבה המשפחתית כגורם מזמן להסתה, ואילו הסוגיה בחולין מדגישה את האווירה הנינוחה כמקור לכך. שתי הסוגיות מציגות מאפיינים שונים מעט להיווצרותה של הסתה. האינטימיות והקירבה המשפחתית יכולים להוות סיכון כזה מפני הקירבה הרעיונית, ההיכרות האישית המעניקה יתרון בשיחה ודיון כי שיחה כזו מתרחשת כאשר כל המוקשים מוכרים, המשחק והכלים מונחים לפני בן השיח. קרוב משפחה מכיר את נקודות החולשה שלך, יודע היטב כיצד לחדור ללבך ולהשפיע עליך. ההסתה, פועלת בין אנשים שנוצרת ביניהם מערכת של אימון הדדי. במצב כזה אנשים נוטים להסיר מחסומים. פעמים רבות הם נוטים לשכוח לערוך ביקורת על דרך פעולתם והם נגררים אחר החבורה אם מפני שהם חשים תמיכה ואם מפני שאינם רוצים לאבד את הקירבה. הספרי מתאר את שני נתיבי ההסתה הללו בשפת המדרש:

כי יסיתך אחיך בן אמך,

אין הסתה אלא טעות כענין שנאמר (מ"א כא כה) אשר הסתה אותו איזבל אשתו

אחרים אומרים אין הסתה אלא גירוי שנאמר (ש"א כו יט) ועתה ישמע נא אדוני המלך את דברי עבדו

אם ה' הסיתך בי ירח מנחה. (ספרי, דברים, ראה, פ"י, פז, ז)

יש הסתה שהיא טעות, ויש הסתה שהיא גירוי. על פי הספרי נראה שבתוך המשפחה ההסתה מבוססת על הטעיה, ועל תכנון מדוקדק שמבוסס על ידיעת היריב. הסתה כזו פועלת על דעתו של המוסת ומסובבת אותה עד שתשתכנע שכנוע פנימי בעבודה זרה. לעומתה, הסתה על בסיס קירבה ידידותית היא הסתה של גירוי בלבד, אין בה שכנוע פנימי באמיתות החטא, יש בה רק אפשרות להתעלם מהאספקט הבעייתי של המעשה. לפנינו, אם כן, שני סוגים שונים של הסתה: השכלתנית והחברתית.

כמובן, שהדוגמאות הללו אינן מוחלטות ויש אפשרות לראות בקרבת משפחה כסיכון לגירוי או בקרבת ידידות כסיכון לטעות רוחנית. הרש"ר הירש למשל, סבור שהסיבה לחומרת עבירת ההסתה על ידי קרובי משפחה נובעת דווקא מכך שיש בה ניצול של הקשרים, האמון והאהבה (רש"ר הירש, דברים יג, ז; וכן עקידת יצחק) ההסתה החברתית, ההיערות לביטול העצמיות בתמורה לקשרים חברתיים אינה חייבת להתבטא דווקא בקיומה של הסתה חיובית וממוקדת. היא קיימת גם בדמות מערכות תרבותיות שלימות, ומוסכמות מוסריות שאנשים חיים בהן ושוכחים בעקבותיהם את המחויבות למערכת המוסרית של התורה. כמו שמרחיב את היריעה המדרש, תוך שהוא קושר את עניין ההסתה לפוליטיקה, משפט ומוסר:

"אמר ר' עזריה כי הנה הסתו עבר זו מלכות כותים שמסיתה את העולם ומטעת אותו בכזביה המד"א (דברים י"ג) כי יסיתך אחיך בן אמך" (שיר השירים רבה, ב).

ניסוח חסידי של השפעה חברתית נמצא בדברי בעל נועם אלימלך: "דעל ידי חטאת בני אדם החוטאים הם גורמים בחטאתם שעל ידם בא איזה הרהור בלב הצדיק גם כן" (נועם אלימלך הוספות ליקוטי שושנה). נמצא שהשפעת החוטאים אינה דווקא באמצעות התכתיבים החברתיים, החוקים והמשפטים הזרים. אלו עשויים להשפיע מעצם קיומם. הם נספגים בצדיק אולי מפני שהוא צריך להתייחס לעצם קיומם. מפני שהחמצן שהוא נושם מוליך את העולם הרעיוני שאותו הם נושמים ומחייב את הצדיק לבנות את עולמו בהתאם למחשבות הקיימות בסביבתו. הוא אולי אינו חוטא, אך הוא נאלץ להרהר בחטאים המקובלים על מנת להתמודד ולהגיב. לבנות את עולם האמונות והדעות שלו מחדש. תיאוריהם של מדרש שיר השירים ושל הנועם אלימלך את ההשפעה החברתית מתארים מסלולי השפעה שונים ותת גוונים של התופעה.

גם חוויית ההסתה המבוססת על קרבת משפחה מתקיימת ברבדים נוספים. האדם עצמו הוא קרוב המשפחה והמסית הראשון: "בפ' זו רמז הערה גדולה באופני ההסתה הבאה לאדם מעצמו להטותו מדרך הטוב והישר, דע כי יש מסית שבא עם האדם מיום היותו בעולם" (אור החיים דברים יג, ז). האדם עצמו מועד לשכנע את עצמו בשכנוע עמוק באמיתת החטא. מפני שהאדם קרוב אצל עצמו, והוא יודע ומכיר יותר מכל היכן לטמון לעצמו מלכות.

לפי 'צרור המור', היותנו צאצאים לאדם ולחיה שחטאו כבר בגן עדן, הינו גורם מרכזי לאפשרות הכישלון: שאמר "כי יסיתך אחיך בן אמך" ולא בן אביך לרמוז על מיכה שהיה בן אשה אלמנה כמוזכר במקומו. וזהו בן אמך שאמר זה על פסל מיכה וכן אמר בכאן אם כל חי על חוה (צרור המור, בראשית). צרור המור קושר את המושג "בן אמך" המופיע בפסוק בעניינו של המסית והמדיח, לא רק אל מיכה מקים הפסל לעבודה זרה, אלא, ואולי בעיקר, אל חוה וחטאה, לפי דבריו גורם ההסתה הראשון במעלה אינה החברה והתרבות במובנם המידי, וגם לא האינטרסים הצרים של כל אדם ואדם, או דרך המחשבה שלו. אלא עצם היותנו בני אנוש, בשר ודם הנתונים לפיתוי בכל עת, כאדם וחיה בגן עדן מקדם.